

מאמצי הטעייה גרמניים בטרזיינשטאט בראי תעודה מאוקטובר 1942

מגמת הגרמנים בכל שלבי התמודדותם עם פתרון השאלה היהודית, שניכרה בכל שטחי הכיבוש הגרמני ובמיוחד בעת ביצועו של "הפתרון הסופי", היתה הקהיית חששות היהודים והסוואת ייעודם של הגירושים וההגליות. מטרת מגמה זאת היתה להסתיר מהקורבנות את האמת על ההשמה כמעט עד לרגע האחרון. הגרמנים השקיעו מאמצים עצומים בתעמולת כזב ובאמצעי הטעייה, כדי למנוע ולהפחית פעולות התנגדות יהודיות ולאפשר תהליך שיטתי, "תעשייתי", יעיל וזול, שיצריך כוחות הפעלה ושמירה מעטים באופן יחסי. אחיזת העיניים הנאצית, הגיעה לשיאה ביצירת גיטו טרוזיינשטאט בפרוטקטוראט של בוהמיה ומוראביה (1941—1945).

הגרמנים יעדו, לכאורה, את גיטו טרוזיינשטאט כמקום ריכוז ליהודי בוהמיה ומוראביה בגלל:

"הקלות מסויימות שמוכרחים לעשות עקב המנטליות המשונה של הצ'כים לגבי היהודים, שהיא שונה מזו, השלטת בשטח הגנרל-גוברנמאן בפולין"¹. אך הגרמנים התכוונו למעשה כבר מן הרגע הראשון לכך, שהגיטו ישמש את היהודים כתחנת מעבר בלבד עד שילחם למזרח. במועד מאוחר יותר (ב-20.1.1942 "ביעידת ואנוזה") נקבע ייעודו של הגיטו, כגיטו לזקנים ולמיוחסים מגרמניה ומאוסטריה.²

לצרכי התעמולה הנאצית הוצג גיטו טרוזיינשטאט כ"שוב יהודי לדוגמה": א. במטרה להובות את יהודי הפרוטקטוראט וכאמצעי הרגעה (כאילו "נכתבו לחיים"), כדי שישתפו פעולה בהקמת הגיטו "הקבוע", שיימסר לניהולם "העצמי". ב. להטעיית גורמים בינלאומיים בעיצומה של המלחמה, שנציגיהם יובאו לבקר בגיטו ובמטרה להפסיק את השמועות, שנפוצו בעולם החופשי, על השמדתם

ההמונית של היהודים בשטחי הכיבוש במזרח.³
דוגמה נוספת למאמצים, שהושקעו על ידי הגרמנים בתקופת השואה להטעיית היהודים ולהעלמת האמת על ההשמדה ב"מזרח", ניתן לראות בתעודה גרמנית של המפקדה הגרמנית בטרזיינשטאט מ-28 באוקטובר 1942, אשר הגיעה אלינו לאחרונה.⁴

התעודה כוללת דיווח של מפקד המחנה, ככל הנראה, אוברשטורמפיהרר ד"ר זיגפריד זיידל (Seidl)⁵ אל מחלקה IVB4 במשרד הראשי לבטחון הרייך (RSHA), על הלוך הרוחות בקרב היהודים בטרזיינשטאט. היא מתייחסת לידיעות, שהגיעו לגיטו על גורל היהודים, שנשלחו ממנו למזרח בחדש זה (אוקטובר 1942). ומאידך גיסא, מדגישה התעודה עד כמה השתדל מפקד המחנה להזים ידיעות אלה, להביא להרגעת הרוחות ולהפגת החששות לגבי גורל המגורשים במזרח. במשך כל תקופת קיומו של גיטו טרזיינשטאט, קינן בלב כל תושביו פחד תמידי מהמשלוחים בגלל אי הוודאות לגבי ייעודם וגורלם של הנשלחים. החששות והרגישות, שגילו תושביו לגבי הנעשה ב"מזרח", הגיעו לשיאם באוקטובר 1942, כאשר הגרמנים כפו על ההנהלה היהודית בגיטו לארגן גירוש של 10,000 אנשים מעל גיל 60 מקרב יוצאי הפרוטקטוראט, ששהו בטרזיינשטאט. משמעות מילוי פקודה זו היתה לשלח למזרח את הורי הצעירים, שנשארו בגיטו, כאשר בניגוד למקובל במשלוחים קודמים, הודיעה מינהלת הגיטו לתושבים הפעם, במפורש: "שאין [לנכללים במשלוחים אלה] זכות ערעור למועצת הזקנים".⁶

מאחר שבאוקטובר 1942 היו בטרזיינשטאט רק 7,000 זקנים יוצאי צ'כיה, חרג, כפי הנראה, ד"ר זיידל מההוראות (שהגבילו, כאמור, את גיל המגורשים מעל ל-60) והתיר צירוף צעירים למשלוחים אלה, בין שהתנדבו לכך ובין שנבחרו לגירוש על ידי ועדת הטרנספורט של מועצת הזקנים בגיטו.⁷
החברים בוועדת הטרנספורט, כמו גם רבים מיוצאי צ'כיה בטרזיינשטאט, עמדו עתה ביתר תוקף מבעבר בפני הדילמה המוסרית הקשה, למי ישנה הזכות להישאר בגיטו. ההתלבטויות היו קשות ביותר, כפי שזה משתקף באיזכורים ביומן הגיטו, שניהל אגון רדלך, ראש מחלקת הנוער בגיטו וחבר בוועדת הטרנספורט הנ"ל:

"19.10.1942... לגבי הבנים עומדת וקיימת השאלה: לנסוע [בהתנדבות]

עימם [עם ההורים] או להישאר בגיטו?"⁸

"24.10.1942... שוב משבר. כל השבוע, יומם ולילה מרכיבים טרנספורטים

בלי הרף. עצבנות, פחד ובילבול שולטים במיועדים לנסוע ולעיתים גם

ב"מחליטים"..."⁹

כיבוד ההורים לא היה בו כדי להבטיח אריכות חיים לבנים וכל החלטה היתה גרועה וקורעת לב. ברור אפוא, שבנסיבות אלה היו תושבי הגיטו דרוכים במיוחד לשמוע בשורה כלשהי על גורל הוריהם, ולפיכך התמקד דיווחו של מפקד המחנה מ-28 באוקטובר 1942, בשמועות, שנפוצו בטרזיינשטאט בדבר גורלם של הזקנים, שיצאו למזרח:
"במחצית הראשונה של אוקטובר, הודיע לי זקן היהודים אדלשטיין, שבגיטו

טרזיינשטאט פשטה שמועה, שהטרנספורטים היוצאים מכאן מעוכבים על ידי שלטונות גרמניים ושהנוסעים נרצחים".

מה היו השמועות על ההשמדה, שהגיעו אל הגיטו בחודש זה, מה היה מקורן ומה היה תחום הפצתן? :

א. באוקטובר 1942, שודרה ב-BBC מלונדון ידיעה על השמדת יהודים בגאוזים בתוך משאיות. הידיעה נקלטה בחשאי, ברדיו של קבוצת המתרת הציונית בגיטו טרוזיינשטאט, שפעלה בראשותו של המהנדס דרוקר והועברה על ידו ליעקב אדלשטיין, זו"ר מועצת הזקנים, ולאייג' אוטו צוקר סגנו.¹¹

ב. שמועות נוספות על רצח יהודים במזרח הגיעו באותו זמן לגיטו באמצעות עובדי שרותי ההובלה היהודיים בטרוזיינשטאט, אשר באו במגע עם פועלי הרכבת הצ'כים, שסיפרו להם:

"...כי המשלוחים מהגיטו מגיעים לליטא וללטביה וכי שם יורים באנשים..."¹²

גם אם לא נפוצו שמועות אלה בין כל התושבים, ברור אפוא, שהגיטו היה שרוי בחרדה גדולה וציפה להבהרות מפי היו"ר. להצדקת המשך פעילותו כמנהיג הגיטו, חייב היה אדלשטיין לברר, אם יש בסיס כלשהו לשמועות על ההשמדה. האפשרות היחידה, שעמדה בפניו עם כל מגבלותיה, היתה לפנות למפקד המחנה ולנסות לבחון את תגובתו למשמע הדברים. עד כמה השתדל ד"ר זיידל להזים את השמועות על ההשמדה, או לפחות לטעת באדלשטיין ספיקות באמיתותן נקרא בהמשך הדיווח:

"ניסיתי להוכיח לאדלשטיין עד כמה השמועות האלה מחוסרות הגיון בזה, שהצבעתי על קשיי התובלה הקיימים בחזית המזרחית, והוספתי, שאם זאת היתה כוונתנו, כי או לא היה כל צורך להסיעם. אפשר היה להרעיל את מזונם ולחסוך באמצעי התובלה. יש לי הרושם, שאדלשטיין נרגע על ידי ההסבר הזה."¹³

האם, אכן, "נרגע" אדלשטיין?

לטיעונו "ההגיוני" על דרך האבסורד של ד"ר זיידל, היה אמנם תקדים מאקאברי, שהרגיע בשעתו את הגיטו מאימת המשלוחים. 16 מתושבי הגיטו, שנידונו למוות על "פגיעה בכבוד הגרמנים"¹⁴, הוצאו להורג בתלייה בטרוזיינשטאט בינואר ובפברואר 1942. הסתבר, כי דווקא התליות, שבוצעו בגיטו, "הוכיחו" לתושביו, כי חיי המגורשים אינם בסכנה ושהטרנספורטים מיועדים באמת לגיטו נוסף במזרח. אלמלא כן, לא היה צריך לטרות ולהוציאם להורג. נקל היה לצרף את הנידונים למוות לטרנספורט למזרח.¹⁵

אולם, קשה להניח, שאדלשטיין, שהיה אדם מפוכח ומנוסה במגעים עם הגרמנים בכלל ועם ד"ר זיידל בפרט "נרגע". נהפוך הוא, כנראה שהתשובה הסעירה אותו והגבירה עוד יותר את חששותיו, מכיוון שלא גילה לאיש ממקורביו פרטים משוחזרו עם מפקד המחנה. יתר על כן, במחצית אוקטובר 1942, משהגיע לגיטו

מידע נוסף על אחד ממשלוחי הוקנים, שהסעיר את כל תושביו, לא ניסה אדלשטיין לאמת שוב את הפרטים עם ד"ר זיידל. המידע המצטבר אצלו אישש, כנראה, את חששותיו לגרוע מכל. הוא אינו משתף את האחרים במצוקותיו וממשיך בהתמודדותו היומיומית בניהול הגיטו. מטרתו היתה להחזיק מעמד ולהרוויח זמן, כדי להציל ככל שניתן, לפחות את הצעירים.
ד"ר זיידל, לעומת זאת, מדווח לממונים עליו:

"כתובת בגיר... בקרון דרוזן 54392: "17.10.42 שעה 3, בוורשה, נוסעים הלאה בלי אוכל ובלי מים, טרנספורט BV 16.10.42". — היא שגרמה לדעה הרווחת בין היהודים, שלא ייתכן, שהטרנספורט יגיע לוורשה בזמן כה קצר. אינני יכול לקבוע, אם איזושהו יהודי הגיע כבר למסקנה, שהכוונה יכולה להיות לשעה 15."

לא ניתן לברר כיום, מה היה זמן יציאתו המדויק של טרנספורט BV מטרויני-שטאט. ב"פקודת היום" של מינהלת הגיטו מ-18.10.1942, נמסר אמנם: "טרנספורט זקנים [BV] יצא ב-15.10.1942 עם 1,1988 אנשים מהגיטו למזרח"¹⁵. ברם, כפי שזה קרה לעתים בטרזיינשטאט, ייתכן, שהטרנספורט, שבו מדובר, עוכב בתחנה ויצא לדרכו רק ב-16.10.1942 כנאמר בכתובת על הקרון. יהודי הגיטו, כפי שציין ד"ר זיידל בדיווחו, היו מודעים לעומס, שהיה מוטל על רשת הרכבות הגרמנית בתקופה זו. לספקנותם בדבר אפשרות הגעתו של טרנספורט זה לוורשה ב-17.10.1942, כבר בשעה 03.00, היה אפוא על מה להסתמך.
ככל הידוע, נשלח טרנספורט BV מטרוינישטאט למחנה ההשמדה טרבלינקה, מסע שארך, בתנאים של אז, כיומיים.¹⁶ לא נותרו מטרוינישטאט זה כל ניצולים.¹⁷ הגרמנים, כדרכם, טרחו לאחז את עיני קרובי המגורשים, שנשארו בטרזיינשטאט. הם הצליחו להרגיע את חששותיהם לגורל יקיריהם, באמצעות מכתבים מ"טעם", מנוסעי טרנספורט זה, שהגיעו אליהם ב"דואר" הגרמני.
בדיווח מפקד המחנה נמסר:

"בדואר הגיעו 2 מכתבים נוספים מהטרנספורט BV, שתכנם הביא להרגעה משמעותית בקרב תושבי הגיטו. שכן מכתבים כאלה מועברים מיד ליד במהירות, כאש תבערה."

עדותו של ד"ר זיידל על מכתבים, שנשלחו כביכול מטרבלינקה לטרזיינשטאט הינה יוצאת דופן. אם כי ידוע, שנוהג זה של מכתבי "הרגעה" כפויים לצרכי הטעייה היה מקובל על הגרמנים. במיוחד התפרסמו "קשרי הדואר" בין אסירי "מחנה המשפחות" (BIIB) של יהודי הפרוטקטוראט באושוויץ II — בירקנאו (יוני 1942 — ספטמבר 1943) לבין גיטו טרוינישטאט, שממנו שולחו.¹⁸
שמועות נוספות, שהגיעו לידיעת היהודים בטרזיינשטאט באוקטובר 1942, עסקו בקביעת מיקומו של ה"גיטו החדש" במזרח, שאליו מיועדים לכאורה להגיע המשלוחים מהגיטו. (במסגרת מדיניות ההונאה הנאצית נקראו שילוחי היהודים למזרח באופן רשמי "יישוב מחדש"). מטבע הדברים, היו יהודי הגיטו, כל שכן

מנהיגם, יעקב אדלשטיין, מעוניינים לבדוק את אמיתותן של שמועות אלה עם מפקד המחנה.

"כעבור כמה ימים, הזכיר אדלשטיין, שהגיטו החדש במזרח יהיה כפי הנראה בסוסנוביץ... כי בגיטו טרוזינשטאט שוררת דעה, שהגיטו החדש נמצא כביכול במחנה, ששימש בעבר לשבויי מלחמה — שציפיו רנו ליד אוסטרובו בווארטאגאו."

מה היה המקור לשמועות אלה?

מצב יהודי סוסנוביץ ובנדין שבאיזור זגלמביה (מזרח שלזיה העילית), היה באופן יחסי, תקין יותר מזה של שאר התושבים היהודיים בשטחי הגנרל-גוברנמאן במשך רוב תקופת הכיבוש הגרמני. הציבור היהודי זקף זאת במידה רבה לזכות מדיניותו ופועלו של משה מרין, היו"ר התקיף של גיטו סוסנוביץ, שנודעו גם בפרוטקטוראט הצי'כי.¹⁹

זהו, כפי הנראה, הרקע לדעה שרווחה בקרב היהודים בגיטו טרוזינשטאט, כי הם עתידים להישלח לגיטו סוסנוביץ, אשר המשיך להתקיים עד ה-1.8.1943.²⁰ הגרמנים מנגד, השתדלו, כמובן, לבסס את השמועות, שנפוצו בין היהודים על ה"גיטו החדש", "הדומה" לטרוזינשטאט.

כאשר הודיע האופטשטורמפיהרר מוהס (Mohs) ב-27.1.1943, בשמו של אייכמן, על חילופי גברי בהנהלת גיטו טרוזינשטאט, נכללה בהודעה זו פעם נוספת מגמת הטעייה לגבי קיומו של "הגיטו החדש", שאדלשטיין מיועד, כביכול, לנהל, כתחליף על הורדתו מתפקיד יו"ר מועצת הזקנים בגיטו לכהונת סגן שני ליו"ר המועצה:

"מכיוון, שנשקלת ההצעה להקים גיטו חדש הדומה לטרוזינשטאט, ייתכן שתילקח בחשבון האפשרות למנות את אדלשטיין למנהל הגיטו החדש."²¹

וד"ר זיידל רמו בפגישה זאת: "שקרוב לוודאי, שהוא ילך עם אדלשטיין לגיטו החדש."²²

באשר למחנה שציפיו רנו ליד אוסטרובו בווארטאגאו, ששימש בעבר לשבויי מלחמה, סביר להניח, שמדובר בחיילי הצבא הפולני, שנשבו על ידי הגרמנים בעת פלישתם לפולין בספטמבר 1939 ושהועברו משם למקום אחר. 9,866 יהודים נשלחו, בחודש אוקטובר 1942, מטרוזינשטאט למחנות ההשמדה טרבלינקה ואושוויץ ומהם שרדו רק 30 איש.²³

השמועות השונות, שהגיעו לטרוזינשטאט בחודש זה על גורל הנשלחים, עוררו אמנם חששות כבדים בקרב היהודים בגיטו, אך למרבה הצער הצליחו מאמצי ההטעייה הגרמניים להקהות חששות אלה וליהודים בטרוזינשטאט לא היתה האפשרות לעמוד על משמעותו האמיתית של "הגיטו החדש", שאליו נשלחו. היוצאים למזרח לא ידעו, כי זו דרכם האחרונה ואלה, שנותרו "מוגנים" בגיטו, לא יכלו להבין, שגם זו היתה רק אשלייה ולתקופה קצובה.

ה ע ר ו ת

- 1 פרוטוקול ישיבת ראשי ה"ס.ס. בפראג מ'10.10.1941, בראשות ס.ס. אוברגרופנפיהרר היידריך, ראש משטרת הבטחון והס.ד., MS PRAG 1941, מוצג ת/294 במשפט אייכמן. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, "פסק הדין וגזר הדין", מרכז ההסברה, ירושלים תשכ"ב, ע' 175. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, "נאום הפתיחה", מרכז ההסברה, ירושלים תשכ"א, ע' 102.
- 2 NG-2586-G, השואה בתיעוד, בעריכת יצחק ארד, ישראל גוטמן, אברהם מרגליות, יד ושם, תשל"ו, ע' 198-200.
- 3 ביקורים בגיטו טרויינשטאט שבהם השתתפו גורמים בינלאומיים, התקיימו:
 א. כ'23.6.1944 בהשתתפות נציגי משרד החוץ והצלב האדום הדני וכן נציג הצלב האדום הבינלאומי. לפרטים, ראה מ. דבור'צקי, "הצלב האדום הבינלאומי ויחסו ליהודים בארצות הכיבוש הנאצי", נסיונות הצלה ופעולות הצלה בתקופת השואה, יד ושם תשל"ו, ע' 75-82.
- ב. באביב 1945 נערך ביקור נוסף של נציגי הצלב האדום הבינלאומי בראשותו של ד"ר ד. להנר (Lehner), לפרטים ראה ל. רוטקירכן, "לאופיה הציוני של ה"הנהגה העצמית" בטרויינשטאט, בשולי ההסטוריוגרפיה", יד ושם - קובץ מחקרים, י"א (תשל"ו), עמ' 46-47.
- 4 ב'7.12.1988 הועברה התעודה הגידונה, ללא הנספחים המוזכרים בה, לארכיון יד ושם (להלן - איו"ש) 064/407 מס' 7952, על ידי מר ליאו אולמן מאיטליה. תודתי לגב' אסתר ארן, סגנית מנהל ארכיון יד ושם, על שהמציאה תעודה זו ליד.
- 5 שמו של ד"ר זיידל מפקד המחנה (Lager Kommandant), בטרויינשטאט (24.11.1943-6.7.1943), אינו מופיע בתעודה. ניתן להניח שהוא מחברה, בהיותו קצין ה"ס.ס. היחיד בטרויינשטאט, באותה עת, בעל דרגת אוברשטורמפיהרר, כדרגת כותב התעודה. בנוסף לכך, ד"ר זיידל, כמפקד המחנה, הוא שקיים את המגעים היומימיים עם הנהלת הגיטו (לשם מסירת הוראות, קבלת דיווח וכיו"ב), דהיינו, עם יעקב אדלשטיין, היר"ר הראשון של מועצת הזקנים בגיטו טרויינשטאט (5.12.1941-27.1.1942), המוכר בתעודה.
- 6 ברישא של המסמך לא מצויין, כמקובל, המכותב, אליו הוא נועד. אך, מכיוון שבסיפא שלו (בסעיף II) מתבקש הנמען להפנותו לידיעת ס.ס. אוברשטומבאנפיהרר אייכמן, ראש מחלקת IVB4 ב"RSHA, ניתן להניח, שהמסמך יועד למחלקה זו.
- 7 "פקודת יום" של המינהל העצמי בטרויינשטאט, מס': 233, 235, 236, 237 מ'19.10.1942-12, איו"ש 064/388.
- 8 12.10.1942, אגון רדליך, חיים כאילו (יומן מגיטו טרויינשטאט 1942-1944), הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד, ע' 129.
- 9 שם, ע' 131.
- 10 שם, ע' 132.
- 11 עיקר מאמצי קבוצת המחתרת הציונית כוון ליצירת קשרים עם קבוצות מחתרתיות שמחוץ לגיטו כדי לקבל ידיעות על המתרחש בעולם. "במרתף בית 404 סודרה תחנה מרכזית... ורדיו, שהיו מאזינים לו בקביעות". יהודה רוניצקו, טרויינשטאט, הוצאת מפא"י, תש"ח, ע' 5-134. רות בוגדי, אדלשטיין נגד הזמן, זמורה, ביתן, מודן, תל אביב, תשמ"א, ע' 330.
- 12 עדות ויטסלב דיאמנט, היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, משפט אייכמן, עדויות, מרכז ההסברה, ירושלים תשל"ד, כרך א', ע' 621 (להלן - משפט אייכמן, עדויות).
- 13 "פקודת יום" מס' 23 מ'20.1.1942, איו"ש 064/386. 16 יהודים בטרויינשטאט, הודו מרצונם בהברחת מכתבים לבני משפחותיהם, שנותרו עדיין בפרוטוקטוראט, זאת לאחר שהאמינו לדברתו של קצין גרמני שלא יאונה להם כל רע. הם גודונו למוות

- במשפט, שנערך ללא נוכחותם, כפראג. עדות ד"ר זיידל, איו"ש TR3-109.
- 14 הסבר זה, שהיה מקובל מאוד בקרב התושבים בטרזיינשטאט ותים להרגעת הרוחות בגיטו, נמסר לי על ידי מר ארי טרסי (עוזרו האישי של אדלשטיין בגיטו), בראיון ו שקיימתי עמו ב-28.11.1985.
- 15 "פקודת יום" מס' 236, איו"ש 064/388.
- 16 עדות ריכארד גלור, אחד משני הניצולים של טרנספורט BV, שיצא ב-8.10.1942 מטרזיינשטאט לטרבלינקה. מקרב 8,000 איש, שנשלחו לטרבלינקה מטרזיינשטאט ב-5 משלוחים בין 5 ל-25 באוקטובר 1942, נותרו רק שני ניצולים אלה. יצחק ארד, מיבצע ריינהארד, עם עובד, תל אביב, תשמ"ח, ע' 182.
- 17 Zdenek Lederer, Ghetto Theresienstadt, London, 1953, p. 233. (להלן — לדרר, טרזיינשטאט).
- 18 לדוגמה מכתב יעקב אדלשטיין מ-27.1.1944 מאושוויץ לטרזיינשטאט, איו"ש 064/90. עדות יהודה בקון, משפט אייכמן, עדויות ב', ע' 1135, 1136.
- 19 לגי יחיל, השואה, ירושלים, תשל"ז, כרך א', ע' 286-292, כרך ב', ע' 631.
- 20 בתאריך זה התקיימה האקציה האחרונה, שהביאה לחיסול גיטו סוסנוביץ. ד"ר קרמיש, Akcja, לוח ימי זכרון לקהילות ישראל בתפוצות הגולה, ירושלים, תשכ"א, חלק 1, ע' LX.
- 21 איו"ש, TR3-1239.
- 22 ש.ס.
- 23 ב-26.10.1942 יצא טרנספורט BY מטרזיינשטאט לאושוויץ ובו 1,866 איש (במקום 2,000 שאמורים היו להיות בו, כדי להשלים ל-10,000 את מכסת המגורשים, שהסילו הגרמנים על הגיטו באוקטובר 1942), מטרנספורט זה ניצלו 28 איש. לדרר, טרזיינשטאט, ע' 223. ראה, הערה 16 לעיל, על 2 ניצולים נוספים, מטרבלינקה.